

É R T E S I T Ő.

Bölcselemi Értekezések. Irta dr. M a c z k i Valér, ciszterci-rendi áldozár, főgymn. ny. r. tanár s a bölceleti jogakad. magántanár Eger 1881.

Hogy bölceleti irodalmunk legyen, munkásokra van szükségünk, s egyet, ami a sikerre fontos, a buzgóságot senki sem fogja ez értekezések írójától megtagadni. A 110 lapra terjedő könyvben öt értekezés foglaltatik, melyek, mint az előszóból értesülünk, »gyűjtélekes megjelenítései« az eddig jobbára elszórt bölcselemi dolgozatoknak. Címeik : Bölcelet és élet. Az optimismus bírálata. Kant kategoria-tanáról. A halhatatlanság történelmi kifejlődése. Tudás és hives.

Az első a bölcselet keletkezését, folyamát s életrevaló hatását magyarázta. Ismeretes reflexiók, melyek minden philosophiai compendiumban előfordulnak, s azon szükségtelen bizonyítást célozzák, hogy a bölcelet nagyon szép, nagyon jó és szükséges tudomány. Az ellenkezőt gondolni ilyenkor volna inkább kedve az embernek, mikor tapasztalja, hogy védelmezőinek milyen nagy fáradságba kerül a philosophiáról egy világos képet nyújtani. Mert ilyet annyi ide-odabeszélés után sem találunk. A határozott definitio hiányát nem pótolják a hosszas kerülő utakon elért efféle mondások : »a bölcelet a tudományok koronája«, »a bölcelet tudomány az igazság és bizonyosság egységéről«, »a bölcelet az igazság papja.«

Nehéz elhatározni, a nyelv homályosságának, vagy a gondolkodás fegyelmezetlenségének tulajdonítsuk-e inkább azt a bizonytalanságot, melyben az olvasó a szerző álláspontjára nézve kénytelen maradni. Annyi bizonyos, hogy ha sokat olvasott, s talán

elmékedett is a szerző, legtöbbször csak sejtetni engedi mit gondol. A helytelenül alkalmazott pathosz s cikornyás szóképek csak növelik a zavart. Kiindulva azon tételből, hogy minden emberben van képesség a bölcseletre s az anyagvilág is feltünteteti a bölcseletet, az ember előjogát abban találja, hogy tudalomra ébredhet s e bölcseletet tudományyá alkothatja. Felhív tehát, hogy a bölcseletet, »az élet eleven erét kitapogassuk, kilelessük, előfejlesztssük, tisztakozzunk meg a félszeg nevelés, az érdek, a tekintélyfélsz rögnél marasztó sarától!« Aztán a tudalom előállítását beszéli el. Az első lelkijelenségeket »csak az idegek egymásra átsugárzó rezgéseinek összhangzatos csoportja idézi elő. Ebből azt várnök, hogy az öntudat fejlemény. E nagyon realisticus felfogásnak azzal vágja utját értekező, hogy az öntudat megvolt már, csak szunnyadt, a szenvedőlegességéből lassanként cselekvőlegességbe megy át. Hogyan lesz aztán ez a tudás s a bad tudássá, mely már bölcseleti tény, »midön a külvilág megismerésében a szellem a külbehatásoktól függetlenül öntevőnek bizonyítja magát«, ez nincs megmagyarázva. Jön az ugy magától. »Van az életnek percenete, midön a tudós ösztöne megmozdul s a szabadság varázshangján suttag a szellemhez.«

Könnyebben halad az okoskodás annak bizonyítgatásánál, hogy vallás, erkölcs, művészet mennyire nem lehetnek el bölcselet nélkül. Aztán e bölcselet ellenségei kapják ki a magokét. Ezek közt a babona és sötétség közegei, az absolutismus uszályhordozói, a félreismert (talán túlbecsült?) tekintély vak hódolói szolgálakületűek.« Mert »ki hinné, mindig voltak, kik a bölcseletet mint fogdmeget vagy kegyelemkenyeres irnokot az állam és vallás szolgálatába törpíték.« Finom különbség van téve a köznapias és nemes practicusok mint a bölcselet ellenségei közt. Laicus ember ki nem találná, hogy amazok »olyan hivatalnokok, kik egész életüket a bureauban chablonszerű tollvitel közt morzsolgatják s mintha életerők a copfban lüktetne, úgy jajdulnak föl a nyese olló láttára.« Egy classist még érdemes lesz felemlíteni. E csoportosítás nem mindennapi. Értekező popularistáknak nevezi őket s jellemzésökre azt mondja, érzéki emberek, az érzékenykedő santimentalisták, a sivár rajongók, a mysticusok (ezek is!) a phantasták, a költői lelkületűek.«

Az *optimismus*, mely mellett a második értekezés karoskodik, elég korszerű kérdés. De amint itt van felfogva, ha nem is a középkorba, legalább is a mult század eszmekörébe való. A világ lehető legjobb voltának ilyen speculativ, vagy inkább theologiai bizonyítása kevés meggyőző erővel bír a modern gondolkodásra. Az egész okoskodás egy körben forgás hatását gyakorolja ránk. — Ezt a fogalmat mi csináltuk a magunk képére és hasonlatosságára. — Kant után, kiről értekező is dicsérettel szól, nem sok hitele van az ily kérdésekre adható feleletnek: mi a teremtés célja? kívül van-e az a teremtőn vagy belül? milyennek kell lenni a teremtő céljának? mi indokkal volt összekötve e cél? — Értekező maga bevallja végül, hogy az isten nem szorult ügyvédre az ember részéről s az isten bölcseségét rövid emberi eszünkkel úgy sem fejthetjük meg s korán sem bírjuk kimagyarázni a jó és rossz együttlétét. Akkor hát kár is volt megkísérteni. Az *atheisták* *sophismáját* egy más *sophismával* torolni vissza nem érdemli a fáradságot.

E *theodicaeához* egy vele semmi logikai összefüggésben nem álló bevezetés van csatolva. Ebben gyanus *liberalismussal* minden ténykedés erkölcsi jelentőségűnek van bebizonyítva, nemcsak a *psychikaiak*, de a *phisikaiak* is. Olyasmit akar értekező kihozni, hogy a világfelfogás erény. De melyik az erényes s erkölcsi szempontból jogosult: az *optimismus*, a *pessimismus*, a *concretismus*? »Mindegyik.« De hát úgy mi közünk van a morálhoz?

A teremtés céljáról, a világ tökéletességéről való a priori okoskodásban nincs semmi új. Minden ízében *scholasticus*, annak *subtilis* szörszálhasogatásával s erőszakosságával. A legtökéletesebb lény fogalmából következik, hogy más egyébre nem szorul, így nem akarhat olyat, a mi kivüle áll. A teremtés céljának is tehát ő benne magában kell lenni. De isten magának elégséges, neki tehát nem volt szükség teremteni. Igen ám, de a világ meg van, valami okból mégis teremtetnie kellett. »Mi bírhatta istent arra, hogy külre hasson?« Valaminek szeretete, melyet elérni akart. De ő nem szerethet mást, mint a legtökéletesebbet, azaz magát. Ha tehát az isten önmagát szereti és bírja is önmagát, úgy végetlen gyönyörrel karolja át önmagát s végetlen jó önmagának s így isten önmagát kitünőleg végetlen jóságáért szereti.« — Azt hinné az ember, ezzel vége van mindennek, istennek

nincs szüksége a világra. Dehogy nincs! segít az isten, vagy inkább a philosophus magán. Éppen ez a jóság ösztönzi istent arra, hogy benne egyebeket is részesítsen. — A tökéletes csak tökéletest teremthet. Ez volna az egyszerű logika. Igaz, de a világ nem tökéletes. Hogy egyeztethető most már ez össze? Igen könnyen. »A világ célja az, hogy isten jóságának visszfénye legyen, nem lehetett azt végtelen tökéletesnek teremteni, mert így az is végtelen levén, a teremtő és teremtmény között különbség nem lett volna.« Quod erat demonstrandum. De azért a világ mégis a lehető legtökéletesebb. Isten csak olyan tökéletest nem teremthetett, mint maga, rosztat mégsem teremthetett. S ha mégis van rossz? Dehogy van! »Ami létezik, azaz bizonyos törvények szerint tevékeny, az a teremtés célját valósítja meg, tehát jó.« Lét és jó ezek szerint egy levén »a rossz nem lehet más, mint nemlét.« Értekező különbséget tesz az absolut és relativ optimizmus közt. Okoskodásából ugyan az előbbi következik, de ő mégis az utóbbi hívének vallja magát. S miért? Mert hát isten szabadsága korlátozást szenvedett volna, ha szükségképp a legjobb világot kell vala létrehoznia, valamint mindenhatósága, ha rá nézve jobb világ nem volna lehetséges. — Arra a kérdésre azonban, hogy vajjon isten megváltoztathatná-e a teremtés mostani rendét, értekező tagadólag felel. »Mert bölcsessége, szentsége és igazsága nem engedi, hogy határozatát megváltoztassa.« Hát szabadsága, vagy jobban mondva önkénye? . . .

A Kant kategória-tanáról szóló értekezést is ellátja szerzőnk egy bevezetéssel, ami itt sem áll magával az értekezéssel semmi összefüggésben. Napjaink bölcséletét akarta néhány merész vonással jellemezni. Ujságolja, hogy »a Kant utáni philosophálás egy hosszú század lázálmai után arra higgad, hogy újra kezdje a munkát onnan, hol Kant csákányát a sziklába vágta.« Készen van az olvasók meglepetésére, kik e visszahajlást megfoghatatlannak fogják tartani, feltéve, hogy Vaihinger és Grün munkáit, — kik az új-kantianismust ismertetik — nem olvassák; mert azt meg értekező nem látszik tudni, hogy ez már régibb dolog a nevezett szerzők híradásánál. A visszahajlás tényezője — ugymond — »mélyen lappang a gondolkodó fők hátterében, eddigelé alig mondá ki más, mint Vaihinger, azonban a közel jövőben hihetőleg felszínre tozuland e tény.« — A titkot

vége megtudjuk, hogy Schopenhauer támasztotta fel Kantot, »kinek eszméivel az új nemzedék (tán csak a concretisták?) keresztül-kasul át van hatva, vagyis mert Schopenhauer feltámadására is kellett vagy negyven év, az ő újra elővett műveiben találta meg a mai nemzedék a visszautalást Kantra. — Talán azért, mert Kant igaz követőjének vallotta magát? Ezt tették mások is. Vagy mert ő figyelmeztetett a Kritik der reinen Vernunft első s többi kiadásának különbségére? Nem tette ugyanezt Jakobi?

Schopenhauer e dicsőítése után azt vártuk, hogy az ő kritikáját éppen a Kant-kategória-táblázatára felhasználja szerző s miután mozaikszerűleg összeállította a kategoriák történetét s a Kant-féle kategóriák ellen több oldalról felhozott ellenvetéseket, megkísérli a kategoriák reductióját, talán mint Schopenhauer tette, egyre. Így az értekezésből nem tudunk meg többet, mint hogy a táblázat egynémelyik pontja kimozdítható, de hogy a többiek megtarthatók-e s lehet-e azok közt valami logikai vagy pszichológiai összefüggést kimutatni, erre értekező nem felel.

A halhatatlanságról szóló tan fejlődésének főbb korszakai cikkben dicséretes szorgalommal vannak összegyűjtve a halhatatlanság mellett használt bizonyítékok. Különös csak az, hogy ha egyszer fejlődésről van szó, mért nem soroltattak elő az ellenérvek is. Egy dialekticustól ezt vártuk volna. A halhatatlanság kérdése ma már új phasisba lépett, midőn a tudalomnak az agytól függése ki van mutatva, midőn az állati lelkek is igényt formálhatnak az örökélethez s midőn az erő-fenmaradásának elve a létezők általános törvényének van elismerve. Szerző igyekszik a halhatatlansági tan fokozatát megjelölni, meg is csinálja a »pontozatokat« egy-egy korszak végén. De amit maga észre nem vesz, a haladást nem sikerül kimutatnia. Az érvek formulája változik, de lényegökben ugyanazok maradnak. Platonál és Aristotelesnél mindaz feltalálható, amit a bölcselek e tárgyról később írtak, sőt magvában meg van az már a népnek hitében.

Leginkább hangsúlyozza például szerző a tan haladását a »pater«-ek által. S miben áll a haladás? Az akarat szabadságára, a lélek anyagtalanságára, az emberi szellem személyiségére hivatkozásban. De fentebb elismerte szerző, hogy a szellem

lényegét Aristoteles nemcsak a gondolásba, hanem az akarásba is helyezte; azt szintén tudni kell, hogy Aristoteles tanította az akarat szabadságát; az anyagtalanságról maga bevallja, hogy ez kevésbé eredeti az atyáknál. — Ilyen a többi haladási lépcső is. Saját idézeteiből ki lehet mutatni s értekezése is eredeti célja ellenére a mellett bizonyít, hogy a halhatatlanságról e boldog s megengedem szükséges reménységből, nem sikerült tudás-tárgyat csinálni. Kantra, kiben a halhatatlanság védelmezőjét látja, nem helyesen hivatkozik. A »rationalis psychologia bírálata« egyenesen e tan ellen van intézve. A gyakorlati ész bírálatában nem tanítatik, csak követeltetik a lélek halhatatlansága. Az a postulatum más szóval azt teszi, hogy h i n n ü n k k e l l erkölcsi okokból. Sejtí ezt az értekező, hogy Kant nincs az ő részén, — azért saját szavaival akarja megfogni, nevezetesen az idő subjectivitásával. Ha az idő az alanyban van, akkor a lélek nem eshetik az idővel járó változások és mulékonyság alá. Igaz, de akkor a test is halhatatlan.

Ennél a fejtegetésnél is az a baj, hogy szerzőnek nincs határozott álláspontja. Ahol a más ítéletét nem idézheti, hol önálló nézettel kellene előállani, ott hallgat. Egyet lehet csak észlelni nála, azt, hogy a pantheismus gondolata idegessé teszi. — Pedig a halhatatlanság tana mögött mindig ott kísért az a háttérben, a Kant utáni bölcséletben pedig el is nyeli az egyéni halhatatlanságot.

Philosophiai jelentőségre első helyen áll a könyv utolsó cikke: a tudás és h i v é s. Philosophiai becsre azonban ez sem áll feljebb a többinél. Itt volt tere az értekezőnek érvényesíteni kritikái talentumát s elfoglalni azt az archimedesi pontot, melyből aztán az idegen rendszereket kimozdíthatta helyökből. — A bölcselőnek nem kis szolgálatot tenne az, aki biztosan kijelölné a tudás és h i v é s határait s ha nem lehet a határokat jól elválasztani, azon elemeket, melyek a tudás mezején a h i v é sből s viszont a hitbe a tudásból elegyedtek. A themára jó ösztöne vezette szerzőt s nem mondhatja, hogy előmunkálatok nem álltak rendelkezésre. De amire leginkább szüksége lett volna a feladat megoldásánál, hiányzott az éles psychologiai tekintet.

A fejtegetés folyamán valóságos szemfényvesztést űz velünk. Szerencséjére soha sem oly határozott ítéleteiben, hogy az átvál-

tozás nagyon feltűnő lenne. Legtöbbször nekünk is inkább hinni kell mint tudni, amit okoskodásaiból kivehetünk. Eleinte empiristának tartjuk, elmegy az ismeret keletkeztetésében a materialismus határáig; azután a criticismus emberének, ki habozás nélkül tépi szét az emberi gondolkozás előítéleteit, a tudomány illusioit s kíméletlenül gúnyolja a vakhitet, a traditiokhoz való ragaszkodást. S végül beszegődik a tekintély-hit championának s oly hévvel, hogy mikor az olvasót akarja meggyőzni, magába beszéli bele a tudásnak és hitnek nemesak rokonságát, de azonoságát.

Ilyen előzményekből ilyen következményekre jutni az okoskodás bicsaklásai s ami értekezőnek rendes eszköze — rhetorikai szólamok nélkül nem lehet. Kant ismerő tehetségei nem annyira bíraltatnak, mint egyszerűen elítéltetnek »Kant beoltott formáinak ügye kedvezőtlen eredményű lön; mert a tér és idő megvizsgálásából kitűnt (mikor és ki által?), hogy azok nem aprioristicus formái az érzéki ismerésmódnak.« Talán Langéből maradt valami szerző fejében, ki a szemlélési s ítélési formáknak aprioritását dispositióra reducálja. Hát nevezzük ugy. Az is sokszor volt már vitatva, hogy Kant helytelenül különözte el a Verstand-ot és Vernunft-ot. Értekező is ezt beszéli, de azért tényleg megmarad nála az észnek Kanti jelentése (eszmék tehetsége). Hogy szabadkozik a dogmaticus rendszerektől való minden közösködéstől! Még a theologiai rationalismusra is kimondja, hogy »nélkülözi a feltétlen alapot.« Hanem azért a hívést védelme alá veszi, mely »éskényszeres elfogadása a tekintély hirasának« s halljuk, mi az a tekintély? — »nem más, mint az, ami előtt egy másik lény meghódol. A tekintély hódolatot követel, mert hódolat illeti őt. A hódolat pedig túlsúlyt, praeponderantiát tételez föl, mert hódolat alkalmával a hódoló lény mintegy alászáll, meghajlik a másik lény előtt, melytől érvényt kölcsönözve alája veti magát neki. Azért a tekintély nem auctoritas, mert ő szerez érvényt a hódolónak, az ő sulyával emelkedik kellő sulyra a hódoló.« Ilyen módon el lehet jutni aztán odáig, hogy »nem azért hiszünk, mivel nem tudunk, hanem azért, mert tudunk.« »A hívésben egy morzsa eltérés sincs a tudástól, csakis a szellemi procedura közvetlen vagy közvetett volta szerint teszünk különbséget.«

Végül álljon itt egy példa arra, milyen nyelven akarja értekezni Magyarországon a philosophiát népszerűsíteni. »El kell fordulnunk mindennemű házsártoskodástól; nem tekintendő sem Plato, sem Aristoteles; hidegen mint az érc, naivon mint a második gyermekké vált aggastyán, ki elfeledkezik környezetéről s mindent csak saját kétségét le nem vedlett szellemi erővel átlép a salak honából az igazság eszmei túlvilágába — így kell elmondanunk most azt, amit tudunk mondani a dologról.«

Dr. Bihari Péter.

Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. Irta Alexander Bernát. Budapest. 1881. (Folytatás.)

II. Fejezet. Szerző fennebb említett történeti módszerét már itt érvényesülni látjuk. Ugyanis szerző nem követ geneticai eljárást, nem helyezkedik Kant életfejlődésének álláspontjára, hogy erre viszonyítottan dolgozza fel az életrajzi adatokat: hanem az életrajzi adatok külső álláspontját érvényesíti s erre viszonyítja az életfejlődési mozzanatokot, midőn Kant életét tárgyalja. Aztán, ha az életrajzi adatok előadását összehasonlítjuk Fischer Kuno bölcsészettörténelme III. kötetének 3. 4. 5-dik fejezetével, úgy meglepő azonosságot találunk szerző előadása és a Fischer K.-é között. Szerző igen sok életrajzi adat előadásában Fischert követi, de ezt nem nevezi meg. Tekintsük állításunk alapját az egyes szakaszok körén belül.

1. Szakasz. Ebben szerző Kant születését és gyermekéveit tárgyalja. Szüleivel való viszonyában különösen méltatja szerző Kant szeretetét, melylyel K. a saját anyja iránt viselkedett: »Anyámat nem fogom elfelejteni soha, szokta Kant barátjainak mondani; a jónak csíráját ő táplálta bennem, szívemet ő tette fogékonyná a természet benyomásai iránt, ő keltette és bővítette fogalmaimat, az ő tanításai jótékony befolyással voltak egész életemre.« — 72. l. — Fischer is ugyanezt mondta már 1869-ben: »Anyámat sohasem fogom elfeledni«, így nyilatkozott bizalmas baráti beszélgetésben, »mert ő ültette és ápolta a jónak csíráját bennem, ő nyitotta meg szívemet a természet benyomásainak, ő keltette és bővítette fogalmaimat, s tanításai

mindig tartó üdvös befolyással bírtak életemre«. — Fischer, Geschichte der Philosophie III. B. S. 52.

Kantnak az iskolán belül való életét szerző igen részletes mozzanatokban rajzolja. Ezek között legnevezetesebb Kant philologiai irányu fejlődése és baráti viszonya két philologus tanultársával, Ruhnke Dávid és Cunde Mártonnal. E viszony, különösen Ruhnkéval mindig fennállott. 1771-ben Ruhnke Kanthoz levelet intézett. Ezt szerző következőleg ismerteti: »1771-ben gyönyörű latinsággal irt levéllel keresi föl ifjúkori barátját s legelőször a pietismusról emlékszik meg, melynek egykor együtt nyögték jármát. Anni triginta sunt lapsi, cum uterque tetrica illa quidem, sed utili tamen nec poenitenda fanaticorum disciplina continebamur« — 79. l. — Ez is ugyanaz, a mit már Fischer elmondott: »1771. évben irt Ruhnken Kantnak és emlékeztette régi barátját egy classicai epistolában a collegium Fridericianumon való közös fiatalorra . . . . Az első fiatalkori visszaemlékezés mindjárt a levél kezdetén a pietisticus tanítómestereket illeti, kiknek fenyítéke a classicus philologusnak emlékezetében csaknem mint gonosz kaland tűnik elő, melyet a két barát saját javára szerencsésen kiállott. Anni triginta sunt lapsi, cum uterque tetrica illa quidem, sed utili nec poenitenda fanaticorum disciplina continebamur.« Gesch. der Ph. III. B. S. 56—57.

Következőleg a szerző előadása a Fischerével teljesen meg-egyezik.

2. Szakasz. Ebben Kant egyetemi tanulói és nevelő éveit tárgyalja.

Az egyetemen különösen Knutzen Márton, a philosophia tanárának és Kantnak viszonyát méltatja szerző: »Az egyetemen Kant a theologiai karnál iratkozott be . . . . Knutzennek nagy befolyása volt Kant sorsára, mert ő keltette benne a philosophiára való hajlamot, melyből eddig szikrányi sem mutatkozott lelkében, ő avatta be a philosophiának ez időbeli állapotába s a természettudományokra való kedvet is ő tudta benne nagyra növeszteni.« — 81—82. l. — Szerző mindezt, mint sajátját adta elő, mert idézőjeleket nem használt. Fischer is ugyanezt mondta el, mint sajátját 1869-ben: »Kant eredetileg a theologiai karnál iratott be s már az iskolában a theologiai szakra lett szánva.

. . . A legnagyobb befolyást gyakorolta Kantra Knutzen, a ki őt a mathematica és philosophia tanulmányába teljesen beavatta. Newton munkáival megismertette« . . . — *Gesch. der Philosoph.* III. B. S. 57—58.

Kant nevelő éveire vonatkozólag szerző így szól: »Kilenc évet töltött három különböző családban, Andersch lelkésznél Judschenben, a későbbi Hülsen grófok jószágán Arensdorfban s az előkelő Kayserling grófi családban Rautenburgban . . . A családok szerették és tisztelték. Hülsen-ék egyik fiukat később reá bízták Königsbergben is, nála lakott katona koráig. — A Kayserling családdal élte végeig benső összeköttetésben maradt. S talán nem véletlen, hogy az ő növendékei a Hülsen családdal az első földbirtokosok közé tartoztak, kik parasztjaik jobbágyi kötelékét önként feloldották.« — 90—91. l. — Mindezt szerző, mint sajátját adja elő, mert sem kútforrás, sem idézet e lapokon nincs megnevezve. Azonban ha az itt mondottakat összehasonlítjuk a Fischer Kuno által 1869-ben mondottakkal, csaknem szóról-szóra ugyanazt már elmondta Fischer, a mit szerző itt elmond. Fischer így szól: »Kilenc évig Kant három különböző családban házi tanító, először egy református lelkésznél Gumbinnen közelében, aztán Hülsen gróf jószágán Arensdorfban, Mohrunge mellett, utoljára gróf Kayserling házában Rautenburgban . . . Ő magának a növendékei szeretetét és ragaszkodását állandólag, a szülék tiszteletét pedig magas fokban megszerezte. A Hülsen és Kayserling családokkal barátságban s nevezetesen az utóbbival folytonos társas összeköttetésben maradt. A fiatal Hülsenéknek egyike később reá bizaték, mint növendék s észre lehetett venni, hogy Kant növendékei a Hülsen családból Poroszhon első földbirtokosai között valának, kik a parasztok alárendeltségi viszonyait megszüntették.« — *G. d. Ph.* III. B. S. 60.

Tehetnénk több összehasonlítást a második szakaszon belül, de a megegyezés kimutatására ennyit is elégnek tartunk.

3. Szakasz. E szakaszban szerző Kant egyetemi magántanári éveit — 1755—1770. — tárgyalja rendes tanárrá való kinevezetéseig.

Szerző Kant promotiója és habilitatiójáról így ír: »Az egyetemi magisteri (doktori) rangot a tüzről szóló értekezéssel

nyerte meg, s bíráló tanára, Teske, úgy nyilatkozott, hogy maga is sokat tanult belőle . . . Erre következett még ugyanabban az évben a magántanárrá való habilitálás. A metaphysikai megismerés alapelveinek új magyarázata című latin értekezés alapján, s hogy eleget tegyen az akkori szabálynak, mely a tanárságra folyamodótól még egy harmadik értekezést is kívánt, 1756-ban megírta *Physicai monadologia* című művét.« — 96—97. l. — Ugyanezt elmondta már Fischer: »A tűzről szóló értekezéssel, melylyel előbbi tanítójának, Teskének, egész tetszését megnyerte, Kant tudori rangot nyert 1755. június 12-én; egy második, a metaphysikai megismerés elveiről szóló értekezéssel, melyet ugyanazon év szeptember 27-én nyilvánosan védelmezett, a philosophia magántanárává lett a königsbergi egyetemen. Egy 1749. évről való királyi rendelet következtében senkinek sem volt szabad nyilvános rendes tanárságra kijelöltetnie, a ki előbb három kinyomtatott értekezés fölött nem disputált. Ezen utolsó föltétet teljesítette Kant 1756. év april havában a *Physicai monadologiáról* szóló értekezéssel.« — G. d. Ph. III. B. S. 61.

Íme a szerző előadásának azonossága a Fischer Kunoéval. Lássuk ezt még egy példával.

Szerző Kant első egyetemi előadásáról így ír: »A véletlen úgy hozta magával, hogy leghitelesebb életirója, Borowsky, jelen volt megnyitó előadásán 1755-ben a téli félév kezdetén. Kant ez időben Kypke tanárnál lakott, s akkoriban a tanárok tág előadási termeket rendeztek be lakásukon, mert a magánfelolvasásokat, később a nyilvánosokat is, otthon tartották. Az illető óra előtt a nagy terem, előszoba, a lépcső tömördek sok tanulóval telt meg. »Ez Kantot úgy látszik fölötte nagy zavarba ejtette.« — 97. l. — Fischer Kuno ugyanezt már elmondta a következőkben s a mit mondott, azt, mint Borowskytól valót idézi: »A téli félévben 1755—1756-ig tartotta első előadását. — Borowsky jelen volt, midőn Kant azt megnyitotta. — »Ő akkor Kypke tanár házában lakott a Neustadtban és itt tágas előadási terme volt, mely az előszobával és lépcsővel együtt csaknem a tanulók hihetetlen özönével telt meg. Ez Kantot rendkívül zavarba látszott ejteni.« — G. d. Ph. III. B. S. 66.

Itt is ugyanaz az azonosság, mint előbb. Az azonosság kimutatását folytathatnók Kant egyetemi előadásának módjára nézve

és »Herder, Kant hallgatója« — 98—100 l. — című pontok tekintetében s mindenütt az összehasonlítás eredménye ugyanaz, mint eddig. Átme gyünk tehát a következő szakaszra.

4. Szakasz. Szerző ezen szakaszban tárgyalja a tiszta ész bírálatának történetét, Kantnak ezen művére vonatkozó leveleit, »A tiszta ész határain belüli vallás« című munkája által előidézett reactiót és Kant hivatalait. Szerző ezen szakasz tartalmi mozzanatainak tárgyalásában is Fischer Kuno előadásának hű követője. Lássuk ezt adatok nyomán.

Szerző »A tiszta ész bírálatának történetét«-t nagyrészt Fischer Kuno szerint tárgyalja. Így például szerző Kantnak 1772-ben Herz Márkushoz intézett levelét épen oly alakban — 117. l. — ismerteti, mint Fischer Kuno — G. d. Ph. III. B. S. 76, — de míg az utóbbi a felhozott helyeket idézettel látja el, addig szerzőnél idézetet hiában keresünk.

Az is, a mit szerző munkája 119. lapján »A tiszta ész bírálatá«-ra nézve idéz, az idézet elejével és a bevezető észrevétellel együtt teljesen azonos a Fischer Kuno bölcsészettörténelme 77 lapján előforduló idézettel.

Hasonlóképen áll a dolog avval is, a mi »A vallás a tiszta ész határain belül« című munkára és részeire nézve szerző műve 120—21. lapján előfordul. Ugyanaz található Fischer Kuno bölcsészettörténelme 85. és 86. lapján is.

Most jövünk egy szó szerint kiirt passushoz, mely szerző munkájában a királyi edictumra vonatkozólag található. Szerző erre nézve ugyanazon terjedelemben idéz, mint Fischer Kuno bölcsészettörténelme 86. és 87. lapján, csak szerző a rendelet bevezetését és befejezését hagyja ki. Azonban Fischernek közvetlenül az edictum után való észrevételét szóról szóra kiirta. »Egyszersmind a königsbergi egyetem minden theologiai s philosophiai tanárának aláírásával kellett magát arra köteleznie, hogy Kant vallástani philosophiájáról fölolvasásokat nem fog tartani.« — 122. l. — Hasonlítsuk most már össze ezt a Fischer Kuno észrevételével: »Egyszersmind a königsbergi egyetem minden theologiai és philosophiai tanára aláírásával köteleztetett, hogy a Kant-féle vallástani philosophiáról fölolvasást nem fog tartani.« — G. d. Ph. III. B. S. 87.

Ime Fischer Kuno hű követője, ki nem nevezi meg Fischer bölcsészettörténelmét, melyből egész pontot kiír!

Hasonló eljárással találkozunk a negyedik szakasz többi pontjában is, p. a Kant »hivatalá«-ról, »jövendelmei«-ről, »elismérésé«-ről stb. mondottakban. Majdnem minden lépten-nyomon Fischer Kuno hű követője tűnik előnkbe.

5. Szakasz. Szerző ezen szakaszban tárgyalja Kant társas viszonyait, különösen baráti körét, jótékonyságát, nőkhöz való viszonyát, személyiségét, különösen életmódját, egészségét, egészségi állapotát utolsó éveiben és halálát.

Szerző ezen mozzanatok előadásában is Fischer Kuno bölcsészettörténelmét tartotta szem előtt. Lássuk eljárását e szakasz körén belül is.

Szerző kiemeli Kant baráti viszonyában Kantnak Green-nel való barátságát, melyet Jachmann elbeszélése szerint ad elő munkája 138—39. lapján, azonban a tárgyalás menetében Fischer Kunot követi, p. szerző Kant bizalmát Greenhez következőleg jellemzi: »A tiszta ész birálatában, mondá (t. i. Kant), nincsen egy tétel, melyet előbb meg nem beszélt barátjával, melyet nem bocsátott volna ez elfogulatlan . . . ember ítélete alá.« — 139. l. — Kevés módosítás mellett ez ugyanaz, mit már Fischer Kuno mondott: »A tiszta ész birálatában egy tételt sem irt le, melyet előbb Green-nel meg nem beszélt és általa meg nem bíraltatott.« — G. d. Ph. III. B. S. 114.

Hasonló megegyezés található »Kant jótékonysága, finom, gyöngéd érzete« című pontok tárgyalásában is. Különösen a tábori lelkészre vonatkozó jótett példája — 140. l. — Fischer Kuno bölcsészettörténelme 115—16. lapja szerint van csaknem szóról-szóra előadva.

»A nőkhöz való viszonya« című pont tárgyalásában — 142. l. — is szerző Fischer Kunot követi. Szerző Kant említett viszonyáról így szól: »Mikor hatvankilenc éves volt, egy Becker nevű plebánus erőnek erejével nőszülésre akarta birni.« Csak nem akar mindig egyedül maradni«, mondá s külön az ő számára egy értekezést nyomtatott ily címmel: Rafael és Tóbiás, vagy két barátnak az Istennek tetsző házasságról való beszélgetése. Kant megfizette neki a nyomtatási költségeket s ebédnél pompásan mulattatta a társaságot a házassági könyvvel« — 142. l. — Fischer

Kuno is épen így adta elő Kantnak Becker pap által a nősülésre való rábeszélését: »Még hatvankilencedik évében egy königsbergi pap sürgősen rá akarta bírni, hogy nősüljön, s . . . e célra értekezést szerkesztett: Raphael és Tobias, vagy két barátnak az Istennek tetsző házasságról való beszélgetése. Kant megfizette a jó embernek a nyomtatási költségeket s gyakran a legjobb humorral beszélt ezen épületes beszélgetésről.« — G. d. Ph. III. B. S. 110.

Végre hasonló megegyezés constatálható Kant »életmódja, hypochondriája, utolsó évei, végelgyengülése« című pontokra nézve is.

Több összehasonlítás tevését fölöslegesnek találjuk. Eléggé jellemezve látjuk a munka második fejezetét az eddigi kimutatók által is.

Szerző a második és harmadik fejezet között a »források«-at nevezi meg, melyeket művében felhasznált. Hogy miért kellett a források megnevezésének az említett két fejezet közé jutnia, annak okát az egész munkában sehol nem találjuk. Aztán a források megemlítésének ily tetszés szerinti elhelyezése a mű egységes egészének, vagyis rendszerének természetével is ellenkezik. S különösen philosophiai műben ily eljárás a szerkezet logikai törvényeibe ütközik. Systematice csak úgy volna igazolható szerző eljárása, hogyha a forrásokat a mű előszavában, vagy ha ott nem, az egyes fejezetek bevezetésében említi meg, mivel első esetben az olvasó az egész mű tartalmára, utóbbi esetben pedig az egyes fejezetekre nézve nyert volna eligazodást.

Azonban a források ily együttes megnevezése nem nyújt minden tekintetben az olvasónak tájékozást arra nézve, hogy mit tartson szerző sajátjának s mit más író gondolatának. Ezen igazságot eléggé bebizonyulva látjuk a II. fejezet, vagyis »Kant élete« előadásából, melyben Fischer Kuno gondolatait, sőt szavait is szerző az író minden megnevezése nélkül adja elő.

III. Fejezet. Kant természettudományi műveit ismerteti. Az egész fejezet egy általános áttekintés előrebocsátása után három szakaszra oszlik.

1. Szakaszban Kant első műve: Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte, melylyel Kant a Descartes és Leibnitz közti vitakérdést akarja megoldani. A tanvita a test,

erő, sebesség, tér és idő fogalma körül forgott. Az erő, tér és idő metaphysicai fogalom. Ennélfogva a tanvita physikai és metaphysicai oldallal bírt, s nem csupán physicaival, miként szerző állítja. — 172. l. — Szóval a tanvita természetbölcészeti jellegű volt, s mint ilyen Descartes és Leibnitz philosophiájának alapgondolataival szükségképen összefüggött.

Szerző ezen művet »Kant leggyöngébb művé«-nek mondja, mely »még érdekesnek is alig mondható.« — 167. l. — Ebből világos, hogy szerző Kant művét csupán physikai oldalról tekinti és bírálja. S e tekintetben a mű ismertetése elég terjedelmes, de annál szűkebbre van szabva a metaphysicai oldal méltatása. Szerző itt kikel Kant metaphysicai álláspontja és metaphysicája ellen. Pedig álláspontja a tanvita természeténél fogva egészen jogosult és alapos volt. Azonban a metaphysica, melyet Kant akkor, mint huszonhárom éves ifjú a Wolff-féle iskolából átvett s első művében felhasznált, még nem volt az ő metaphysicája, hanem a Wolff-féle dogmaticai metaphysica. Csak az ily metaphysicára vonatkozik Kant ama nyilatkozata, melyet szerző munkája 173—4. lapján felhoz.

Egyoldalú bírálatra mutat szerzőnél az, hogy az említett metaphysicában Kantnak csak indagozásait, kételyeit és tévedéseit tudja kiemelni, ellenben azt egy szóval sem említi, hogy Kant már ekkor a tér metaphysicai nagy problémájával foglalkodott, a tért egészen objective fogta fel, s mely felfogással a critikai philosophiában teljesen szakított. Pedig a tér problémája történeti fejlődésének alapját már itt e munka határain belül meg kellett volna említeni. Ezt hozta volna a genetici, illetőleg dialecticai módszer követése magával. De bocsánat! Hiszen szerző nem ezt, hanem a történeti módszert követi Kant rendszerének ismertetésében, miként ezt fennebb határozottan kijelentette. — 7. l. — Innen a tér problémája genesisének figyelmen kívüli hagyása.

2. Szakasz. Ebben szerző Kant legnagyobb és legnevezetesebb természettudományi művét tárgyalja: »Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels...«

A világ létrejövetelének gondolata is foglalkodtatta Kantot ama munkában. Sokáig elmélkedik ezen kérdésről: vajon a világ csakis az anyag mechanikai erői folytán jött-e létre vagy az

isten által való teremtés útján? A világ létrejövetelét mechanikai erőknek tulajdonította Leukipp, Demokrit, Epicur, Kopernicus és Descartes. Ellenben Newton a világ létrejövetelét isten teremtésének tulajdonítja. Kant azonban az anyag mechanikai erőinek. De akkor honnan van a világon a dolgok rendje, terv- és célszerűsége? Ezen kérdésre szükségképen adott felelete Kantnak legbensőbb meggyőződésének nyilatkozata: »Van isten, épen azért, mivel a természet még a khaoszban sem tud másképen, mint szabályszerűleg és rend szerint működni.«

3. Szakaszban szerző Kant következő kisebb értekezéseit ismerteti: α) »Vajjon a Földnek saját tengelye körüli forgása keletkezése óta megváltozott-e?« β) »Vajjon a Föld öregedik-e?« λ) »A tüzről« (de igne 1755.) δ) »A földrengések okairól«. ϵ) »A szelek elméletéről.«

Dr. Nemes Imre.

(Folytatjuk.)

Illusions. A Psychological Study. By James Sully.
2. ed. London. Kegan Paul & Co. 372. p. p.

Jelen munka a 'The international scientific series'-nek 34. kötetét képezi. Már azon tény, hogy e munka a nemzetközi könyvtár sorozatába fölvetett, a mellett szól, hogy ez derék egy munka lehet. De Sully maga is (szül. 1842-ben Bridgewaterben, Sommersetshirben), a fiatalabb angol írók közt, tisztelt nevet vívott ki magának. Már első munkája 'Sensation and intuition', mely voltaképen pszichológiai és aesthetikai tanulmányok gyűjteménye, figyelemre méltó. 1877-ben dicsért munkát adott ki ilyen cím alatt: Pessimism. A History and a Criticism. Több essayn és könyvbírálaton kívül még cikkeket írt a nagy 'Encyclopaedia Britannica' számára.

Jelen munka a csalódásokat, illúziókat vizsgálja pszichologicé. Az előszóban a szerző maga mondja: Jelen kötet a tévedéseknek mezejére széles tekintetet vet; e tekintet nemcsak az érzéki csalódásokat foglalja magában, mint azok, teszem a psychol. opticában tárgyaltnak, hanem azon tévedéseket is, melyek egyáltalában a csalódások neve alatt ismeretesek és melyek az előbbiekhöz (az érzéki csalódásokhoz), mind szerkezetükre, mind keletkezésük módjára hasonlók.

A mű tehát a legtágasabb értelemben vett csalódásokról szól. — Csalódik az ember, hogy saját énjének értékét nagyobb-nak veszi, mint a minő az valóban, csalódik az ember sokszor, midőn mondja: biztosan emlékszem erre vagy arra, és kiderül, hogy tévedt.

Mindenekelőtt szükséges megtudnunk, mit ért tehát Sully a csalódások neve alatt? Csalódás alatt Sully a tévedéseknek azon fajtát érti, mely a közvetlen, magában biztos, intuitív ismeretnek színét ölti magára, legyen az az érzéki észrevételnek vagy másnak alakjában. (6. l.)

Az előbbiekből egyuttal azt is látjuk, hogy Sully mit zár ki a csalódások köréből: a téves okoskodásokat, melyek a helyes okoskodás színét öltik magukra. Ez utóbbiak nem közvetlenül evidens ismeretek, hanem csak következtetés útján elért ismeretek. A csalódásoknak osztályozása alkalmával látni fogjuk, hogy a közvetlenség nem oly szigorúan veendő. A közvetlen ismeretek közé számítja a szerző az 1. belső észrevezést (internal perception), 2. külső észrevezést (external perception), 3. a visszaemlékezést és a 4. a meggyőződést (belief). (14. k. k. l.)

Hogy a meggyőződés nem oly közvetlen ismeret, mint a külső észrevétel, világos. Lehetnek azonban meggyőzések, melyeknek gyökerei oly régmúlt időkbe érnek vissza, melyeknek számai oly fiuomak, hogy amazokat senki sem öntheti öntudatos logikai következtetések alakjába, hogy azok mintegy közvetlen ismeretek. Ez az oka annak, hogy a szerző az ilyen téves meggyőzésekkel szintén a csalódások közé számítja. Minden tévedés tehát, mely a belső vagy külső észrevezésre, emlékezésre és meggyőződésre vonatkozik, csalódás.

A csalódásnak oka kétféle lehet: 1. A külső benyomás gyöngye lehet; a figyelem, a megkülönböztető és összehasonlító szellemi tevékenység nem tökéletes, felületes; a benyomásoknak és képzeteknek associatiója zavaró körülményeknél fogva hibás. Sully a tévedéseket, melyek ezen forrásból származnak, szenvedő csalódásoknak nevezi (passive illusions). 2. A szellemi tevékenység, kivált a szerkesztő képzelemnek hatása, a felforgó érzelemnek szeszélyessége oly eleven lehet, hogy az a benyomást, visszaemlékezést stb. ferdíti. — Az innen származó tévedések a cselekvő csalódásoknak (active illusions) fajtát képe-

zik. A feszült várakozás az embert oly elfogulttá teheti, hogy teljesen megvan győződve, hogy bizonyos érzéki benyomást kapott, mely azonban tényleg nem történt. Az activ illusióknak legkiválóbb tünetényei az érzéki káprázatok, a hallucinatiók. A csalódásoknak fentebb említett mind a 4 fajában fordulhatnak elő cselekvő és szenvedő illusiók.

Szerző részletesen tárgyalja az illusióknak 4. főfaját és minden főfajban a két alfajt, t. i. a szenvedő és cselekvő csalódást. — A külső észrebevésnek illusiói közt különös figyelmet érdemelnek azok, melyeknek a képek és rajzok köszönik boldogító aesthetikai hatásukat. Különös gonddal fejtegeti a munka az álmokat, rokonságukat a csalódásokkal általában, különösen pedig a hallucinációval. Azonban egyéb szempontokból is tárgyalja szerző az álmokat, úgy, hogy e cikk az álmoknak egész psychológiáját adja.

Következnek a belső észrebevésnek (illusions of introspection) csalódásai. E fejezet oly psychologusoknak igen tanulságos, kik az öntudat megnyilatkozásaiban feltétlenül bíznak. A 'the deliverance of consciousness' megbízhatatlanságára már Comte is nagy súlyt fektetett; de még mindig akad ember, ki el nem képzelheti, hogy abban csalatkozunk, mit saját bensőnkben közvetlenül észrevenni vélünk.

Az ember szintén mindenféle csalódásoknak ki van téve, midőn multjára visszaemlékezik. Csalódhatik pedig vagy úgy, hogy 1. tévesen oly eseményre emlékezik vissza, mely vele nem történt; vagy, hogy 2. az esemény máskép történt; mint ő arra emlékszik; vagy hogy az 3. más időben történt.

A XI. fejezet a meggyőződés csalódásairól (illusions of belief) szól. Meggyőződésnek veszi: azon hitet, hogy valami esemény biztosan bekövetkezik, ismeretünket másoknak megtett tapasztalatairól és általános ismeretünket a dolgokról. — Szerző maga érzi, hogy ez esetben választott szava (belief) nem szabatos. There is no one term which exactly hits off this large sphere of cognition: J propose to call it Belief. Nevezetes e fejezetnek azon része, mely az önbecsülésről (self-esteem) szól.

Miután szerző a csalódásokat oly behatóan tárgyalja, önkényt támad azon kérdés: Mi határa van a csalódásnak, mi a

biztos ismertető jele, hogy ez vagy az nem csalódás, hanem igazság?

Sully szerint az egyedüli megbízható támpont az emberiségnek consensusa, mely a tudományok haladásával a csalódásokat mindig szűkebb körre fogja szorítani. A gnoseologiai feladvány nem tárgyalatik kimerítően, de elég behatóan és elég élesen bírálja szerző a 'transfigured realism' (Spencer), a 'phenomenalism' (Hodgson, Renouvier) és 'nihilism' (Hume, Mill) rendszereit.

Sully azért nem tárgyalja e kérdést kimerítően, mert feladata körén túl esik. »Mindvégig iparkodtam, hogy feladatomnak szigoruan vett tudományos tárgyalására szorítkozzam, vagy más szóval, hogy az elismert tévedéseket leírjam, osztályozzam és pszichikai és physicali föltételüknek feltüntetése által megmagyarázzam.« (Előszó.)

Szerző a tapasztalati lélektannak körén túl nem akart lépni. Ezen körön belül kitünő ellemző psychologus és munkáját mindenki a legnagyobb élvezettel és haszonnal olvashatja.

Lechner László.

GONDOLATOK.

Minden álom, a mi tettbe nem megy által; s tett nélkül a férfú álomjáró leszen, ki magasan lebeghet öntudatlan, s a felébredés órájában halálosan bukik le. K ö l c s e y.

*

Valamint a nő a szeretet eszményét keresi az egyénben, s ha téved is, ragaszkodik ahhoz, kiben azt föllelni vélte: szintúgy szüksége van az ifjúnak hajlamai szerint, vagy a hősiesség vagy a lángész incarnatiójára. Ezért sirt a gyermek Themistokles, a marathoni hős oszlopa előtt; ezért támaszthat a nagy művész és költő iskolákat, s ezért kezdik a halhatatlan írók is első kísérleteiket utánzással.

K e m é n y Zs.

*

Férfiak leszünk, nem miután kidobzódtuk magunkat s hamis örömök hajhászatában csalódtunk, de miután valami módon tisztába jöttünk a felől, mily áthághatatlan korlátok szorítanak bennünket ez egész élet folyamában; mily örülség e rendkívül véges világ ajándékaiból megelégedést reményleni véghetetlen